

3.0 - Et udtale kursus

Der er mange ting, der komplicerer tilegnelsen af grønlandsk, men der er trods alt meget, der er enkelt for indlærere med dansk baggrund. Udtalen er for eksempel uhyre enkel.

Grønlandsk har ingen svære trille-r som italiensk, ingen umulige konsonantsammenstød som tjekkisk, ingen *contours* som engelsk og ingen sære mediale vokaler som russisk. Man kan stort set ukritisk importere sin danske udtale med nogle få modificeringer.

Der er et par lyd, vi ikke er vant til, men de er nu ikke ret svære af den grund. Og så er der et par lyd, der normalt koster lidt problemer i begyndelsen af indlæringen selv om vi faktisk har de eksakt samme lyd på dansk. Men de holder nu som regel op med at være problemer så snart indlæreren opdager, at de er præcis så ukomplicerede som de ser ud og aldeles ikke så komplicerede som han forventede.

Vi gennemgår lydene her og du vil blive præsenteret for et par regler om pitch, du ikke kommer uden om, for hvis du ikke har i det mindste lidt fornemmelse af det tonale system vil du ikke kunne udtale grønlandsk blot tilnærmelsesvist ordentligt.

Du bliver sikkert nødt til at ofre en arbejdsdag eller to på dette kapitel, men derefter vil du også være i stand til udtale alt muligt på grønlandsk inkl. meget lange ord, du ikke fatter noget som helst af, og du vil vel at mærke kunne gøre det på en måde så du bliver forstået og så du ikke støder noget grønlandsk øre. Og så er du da allerede kommet langt jf. overvejelserne i § 1.3.

3.1 - Lyd og bogstaver

Den nye retskrivning blev indført i Grønland i 1973. Den er fonematisk lige som fx den finske retskrivning, dvs. at den ligger meget tæt på faktisk udtale af ordene. Det hjælper meget på indlæringen. Det hjælper også meget på udtaleindlæringen, at de enkelte lyd ligner de danske lyd på mange måder. Det er derfor ikke vanskeligt at lære at udtale grønlandsk, men der er selvsagt et par ting at holde sig for øje.

3.1.1 - Den uvante lyd [q]¹

Bogstavet *q* og lyden [q] betyder normalt lidt problemer for danskere i begyndelsen, for det er svært at finde paralleller til lyden i dansk bortset fra et par hårdtrukne eksempler. Det er derfor ikke rigtigt muligt at overføre lyden fra dansk², den må indlæres og øves.

Artikulatorisk er [q] som dansk [r] i henseende til artikulationsstedet. Det grønlandske [q] tvinger præcis som dansk [r] bagtungen langt bagud og nedad mod drøbelen.

Men i henseende til artikulationsmåden er [q] i familie med dansk [p], [t] og [k] idet den er en lukkelyd eller med et fint ord en klusil. Klusiler dannes når luften

¹ I sprogvidenskaben anvendes firkantede paranteser om fonetisk skrift eller IPA (International Phonetic Alphabet).

² Det er den proces, der tit benævnes *positive transfer*

fra lungerne blokeres et eller andet sted i munden. Fx dannes der et lukke mellem bagtungen og ganen, når vi udtaler et [k]. Selve [k] er det lille klik, der høres når lukket sprænges. Når vi udtaler [q] dannes lukket lidt længere bagude i munden, nemlig mellem bagtungen og drøbelen.

- ⇒ Udtal [k] så mange gange, at du bliver bevidst om at der finder et lukke sted og du bliver i stand til at høre/ føle klikket, når udåndingsluften sprænger lukket.
- ⇒ Udtal dansk *har* med det mørkeste /r/ du kan opvise. Luk munden højt op mens du gør det og prøv at tvinge tungen så langt bagud og nedad du kan og hold så lyden så længe du kan.
- ⇒ Prøv nu at afslutte den lange, ekstremt åbne -ar-lyd med et k, som børn vil gøre det når de beskriver en væmmelig, slimet tegnefilmsfigur fra det ydre rum: AAAAAAAAAAARK!

Hvis din mund var tilstrækkeligt højt åben havde du problemer med at hæve tungen til det normale /k/. Tungen har sandsynligvis ramt drøbelen på vejen op! Hvis den gjorde det, og hvis du følte et lille klik, har du netop udtalt det grønlandske [q] rent og pænt.

Her er et par danske øvelser, som kan hjælpe dig med at få så meget tag på den nye lyd, at du kan begynde at tænke på ikke bare at forstå den, men at anvende den i praksis. Gentag øvelserne nogle hundrede gange, til du er sikker på, at det korrekte lille klik kommer hver gang.

- ⇒ Sig *Har grafikerens tid?* på affekteret overklassedansk dvs. med ekstremt åbne a-lyd. Sørg for at udtale ordene på een luftstrøm, så *Har* smelter sammen med den følgende stavelse *gra-*. Hvis du gør det, vil du nemlig producere lyden [hɑqɑfik..] med grønlandsk [q] i stedet for dit danske *gr.*
- ⇒ Når du er ved at være sikker på at q-lyden er ren hver gang kan du jo prøve med andre sætninger bygget over samme skabelon: *Har grever hat på?*, *Har grise haler?*, *Har grubearbejdere kolde næser?* etc. Til sidst kan du jo forkæle dig selv med sætningen *De'r gratis bajere, når jeg kan!* udtalt hurtigt nok og med tilstrækkeligt åben mund.

[q] er altså ikke helt ukendt på dansk, omend det må indrømmes, at eksemplerne er meget marginale!

Det næste for dig er at øve lyden til du kan bruge den afslappet i alle optænkelige lydcombinationer eller helt isoleret. Det er kun et spørgsmål om træning, så brug den følgende øvelse rigtigt mange gange en uge eller to. Derefter vil [q] være absolut problemløs.

- ⇒ Udtal de følgende lydsekvenser mange gange. Udtal dem på en faldende tone, altså således at første stavelse er højere end anden (hvis du er i tvivl så slå et keyboard an på tonerne D C eller G F eller hvor det lille spring lyder mest som din stemme.

aq-qa, aq-qi, aq-qu, eq-qa, eq-qi, eq-qu, oq-qa, oq-qi, oq-qu

- ⇒ Udtal de følgende lydsekvenser mange gange. Udtal dem på en stigende tone, altså således at første stavelse er lavere end anden (hvis du er i tvivl så slå et keyboard an på tonerne C D eller F G eller hvor det lille spring lyder mest som din stemme.

a-qa, a-qi, a-qu, e-qa, e-qi, e-qu, o-qa, o-qi, o-qu

3.1.2 - Et par lyd, du næppe er vant til, [ɣ], [ɬ], [x] og [χ]

Der er 4 lyd på grønlandsk, du sikkert mere eller mindre kender i forvejen. De burde ikke volde de helt store problemer for voksne indlærere. Alligevel sker det igen og igen at elever tror, at de er svære, og derfor har problemer med dem. Problemerne varer nu som regel kun til indlærerne erkender, at de er lige så u-problematiske som de faktisk er og ikke så komplicerede, som de lyder.

[ɣ] dannes samme sted som [k]. Det staves med bogstavet *g*. Det står altid alene mellem to vokaler og udtales præcis som i lidt ældre dansk (dronningesprog fx) *I denne uge bager vi efter kogebog* [i denə u:ɣə ba:ɣɔ vi eftə kɔ:ɣebɔɣ] eller som du kender det fra spansk eller portugisisk fx fra forfatteren *Saramago*.

[ɬ] er den ustemte parallel til et normalt *l*. Det normale *l* er altid kort på grønlandsk og det ustemte [ɬ] er altid langt. Den ene variant udelukker altså konsekvent den anden, så den ustemte variant behøver ikke sit eget bogstav. Hver gang vi har to *l*³ ved vi, at *l*-erne er ustemte og omvendt ved vi, at *l* er kort og stemt, hver gang vi finder lyden alene. [ɬ] kendes fra mange andre sprog, men det er relativt sjældent, at det ustemte *l* anvendes isoleret. Walisisk er en undtagelse fra denne påstand.

Men undertiden hører man da ustemt *l* også på dansk fx når børn uden fortænder skyder med "ɬangebøsse" (i stedet for 'slangebøsse') eller når vi falder på vej ud fra de lokale bodega efter en glad aften og "ɬår os".

Hvis du synes, at det er svært at isolere [ɬ] kan du prøve følgende danske eksempel:

I ord som *slut* og *pludselig* er den anden lyd ikke bare et *l*. Lige i lydens begyndelse er der faktisk et [ɬ], der efterhånden går over til at være et normalt *l*. Prøv at udtale de danske ord mange gange og "smag på" lyden. Så vil du snart erkende, at du IKKE siger [s] fulgt af [l], men derimod [s] fulgt af [ɬ/l]. Prøv så at isolere det ustemte *l*. Efter kort tid kan du helt sikkert gøre det og så har du løst et grønlandsk udtaleproblem definitivt.

Der er en enkelt detalje, der komplicerer danskeres forhold til [ɬ]. I ord som *illu* 'et hus'⁴ har begyndere en tendens til at udtale ordet med tryk på sidste stavelse. Den stigende kontur gør det faktisk betydeligt vanskeligere at udtale *l* ustemt og langt og dermed korrekt. Det er meget lettere at udtale en lang konsonant på en faldende tone, som du snart vil lære det.

Prøv følgende øvelse:

☞ Udtal de følgende lydsekvenser mange gange. Udtal dem på en faldende tone, altså således at første stavelse er højere end anden (hvis du er i tvivl så slå et keyboard an på tonerne D C eller G F eller hvor det lille spring lyder mest som din egen stemme.
aɬ-ɬa, aɬ-ɬi, aɬ-ɬu, iɬ-ɬa, iɬ-ɬi, iɬ-ɬu, uɬ-ɬa, uɬ-ɬi, uɬ-ɬu.

[x] er den ustemte parallel til et normalt *g*. Det normale *g* er altid kort på grønlandsk og det ustemte [x] er altid langt. Den ene variant udelukker altså konsekvent den anden, så den ustemte variant behøver ikke sit eget bogstav. Hver gang vi har to *g* ved vi, at *g*-erne er ustemte og omvendt ved vi, at *g* er kort og stemt, hver gang vi finder lyden alene. Vi har ikke [x] på dansk, men du kender

³ Husk at *rl* er en skrivemåde for to *l* efter en åben vokal.

⁴ Du kender sikkert ordet i forvejen i formen *iglo*, som er blevet et låneord i mange sprog i betydningen 'snehytte'.

den sandsynligvis fra mange andre sprog som fx tysk, hvor du finder lyden i ord som *ich*.

[χ] er den ustemte parallel til *r*. *r* er altid kort medens [χ] altid er lang. Lige som tilfældet var ved *l* og *g* behøveri [χ] derfor ikke sit eget bogstav. Når vi har to *r* på skrift vi, at der er tale om to [χ] lyd, og når vi kun har een *r*-lyd ved vi, at der er tale om det normale, stemte *r*. Vi har ikke [χ] på danske, men den findes mange sprog bl.a i visse tyske dialekter, på hollandsk og i fransk i ord som *lettre* 'et brev'. Og du kender måske også lyden fra spansk, hvor det staves med bogstavet *j* som i *Rioja* og *Jalapeños*.

3.1.3 - Andre lyd

p, *t* og *k* er upustede lige som dansk *b*, *d* og *g* bortset fra at *t* udtales med et kraftigt pust hver gang der kommer *i* eller *e* bagefter. I de forbindelser lyder et grønlandsk *t* næsten som det danske *t* i *Tivoli*.

Der er 3 vokaler, nemlig *i*, *u* og *a*. Før *r* eller *q* udtales de meget åbent som [ɛ], [ɔ] og [ɑ] og staves med *e*, *o* og *a*. Alle andre steder er vokalerne temmeligt snævre. Næsten alle indlærere har en tendens til at udtale de grønlandske vokaler alt for åbent. Dette gælder ikke mindst elever med en nordisk baggrund, der overfører deres nordiske relativt åbne lyd til grønlandsk. Især *a* skaber ofte problemer. Det grønlandske *a* - bortset fra som sagt før *r* og *q* - er lige så fladt som et finsk *ä* (i modsætning til finsk *a*) eller som dansk *a* i *hattedame*.

r er et dansk eller nordtysk bagtunge-*r*. Det er altså ikke trillet som i de fleste af verdens sprog. På moderne grønlandsk udtales *r* kun som *r*, når det står mellem to vokaler. Når *r* følges af en anden konsonant bliver *r* assimileret, dvs. den bliver en kopi af følgende konsonant. I udtalen vel at mærke. Retskrivningen er en helt anden sag.

arnaq betyder 'en kvinde'. Det første *a* skal udtales som et åbent [ɑ] på grund af det følgende *r*. Det samme gælder for det næste *a* fordi der kommer et *q* efter det. Men *r* selv høres slet ikke. Det assimileres til det følgende *n* så vi får udtalen [annaq] altså med to *n*.

Som i så mange andre sprog er *ng* een og kun een lyd, [ŋ], som i *synge* i modsætning til de to lyd i *synke* eller *bange* i modsætning til *banke*. Der er en lidt irriterende detalje at huske på her, nemlig den, at to [ŋ] ikke staves *-*ngng*- men derimod *-nng-* som i *ajunngqaaq* 'det er rigtigt godt' som altså består af fonemerne⁵ /ajunŋiqaaq/.

Indlærere med dansk modersmål overfører næsten konsekvent en dansk sænkingsregel til grønlandsk. På dansk er vokaler nemlig altid åbne før /ŋ/. Vi er ikke *bange* med snævert *a* som i *hattedame*, vi *ringer* aldrig med klokken med snævert *i* som i *ild* og vi har aldrig være *unge* med *u* som i *hus*. En sådan sænkingsregel findes ikke på grønlandsk, så 'han er stor' hedder *angivoq* med *hattedame*-*a* i modsætning til det åbne *a* i *bange*, 'det er godt' hedder *ajunngilaq* med *hus*-*u* i modsætning til det åbne *u* i *unge*, og 'han sætter sig' hedder *ingippoq* med *ild*-*i* i modsætning til det åbne *i* i *ringe*.

Endelig skal det bemærkes, at [ŋ] i de fleste sprog udtales med en stavelsesgrænse EFTER sig som i dansk *bange* og *unge* [baŋ ə] og [ɔŋ ə] eller udtales

⁵ Et fonem er den mindste betydningsadskillende sproglyd. Se næste kapitel for en uddybende forklaring på begrebet 'fonem'

langt, så lyden står i både den foregående og den følgende stavelse som i finsk 'i Helsingfors' *Helsingissa* [hɛl siŋ ɲis sɑ]

Grønlandsk er også i denne henseende helt regelret: Der er altid stavelsesgrænse før en enlig konsonant og /ŋ/ er ingen undtagelse. Derfor udtales og stavel-sesdeles *angivoq* 'han er stor' ikke *aŋ-i-voq men derimod *a-ŋi-voq*

Den såkaldte **affrikat** *ts* er et selvstændigt fonem som det ses af ordparret *atsat* 'fastre' versus *attat* 'en knap'. Sørg for ikke at udtale affrikaten med for meget pust som i engelsk *bats* eller tysk *Zeit*. *s*-delen af lyden er faktisk slet ikke noget [s] men blot et lille udlydende pust på det sidste af de to *t*, som affrikaten består af. Altså [tt^s].

Der er en ret forvirrende detalje i forbindelse med *ts*. Det er nemlig langt fra alle forekomster af *ts*, der er affrikater, og dermed betydningsadskillende lyd.

Tværtimod er langt de fleste forekomster af *ts*, vi finder på skrift, blot en skrivemåde for to *t* fulgt af *i* eller *e*.

Problemet opstod, da man i forbindelse med den nye retstavning i 1973 ønskede at skabe en ortografi, der er så tæt på faktisk udtale som muligt. Det afstedkom en konflikt mellem hensynet til konkret udtale og hensynet til logikken i retstavningen. Prøv at se på dette eksempel:

sinip 'at sove' +TIP 'få nogen til at Vb'+{vara} 'jeg indikativ ham'

Assimileringsreglen (se §4.2.3) ændrer *p* til *t* på grund af det følgende *t* så vi har /sinittip-/⁶. **sinittippara* ville altså være en absolut logisk stavemåde. Men den ville ikke reflektere den lille *s*-lyd, der altid forekommer, når *t* følges af *i* eller *e*.

Man valgte i 1973 at den konkrete udtale burde tilgodeses så det blev besluttet at retstavningen skal være *ts* i disse situationer. Den korrekte stavemåde for 'Jeg fik ham til at sove' er altså *sinitsippara*.

Set i bakspejlet var det en rigtigt dårlig beslutning. Fejlstavede **t**t**i* for *-tsi-* og omvendt **t**s**i-* for (kort) *-ti-* er blandt de hyppigste stavefejl både blandt grønlandske voksne og i skolen, og i grønlandsk som fremmedsprog producerer den inkonsekvente retstavning en hel del problemer. Endelig skaber beslutningen problemer i forhold til Inuit i Canada og Alaska, der ikke har en tilsvarende retstavningsregel, og som derfor har svært ved at lade være med at skrive fx **sinittippara*, når de kommunikerer på tværs af dialekterne.

Her er en tommelfingerregel: Hvis du er i tvivl om, hvordan du skal forstå et ord eller slå et ord op, når der indgår *ts* i ordet, så gå ud fra, at der er tale om *tt*, hvis lyden følges af *i* eller *e*. Hvis du derimod møder *ts* fulgt af *u*, *o* eller *a* er der tale om affrikaten, og så skal du søge ordet under *ts* i ordbøger etc.

Endelig en smule om *v*. Prøv at lade være med at udtale *v* på dansk dvs. med overmundens tænder mod underlæben. Tænk snarere på et engelsk *w*, der udtales mellem over- og underlæben. Helt særligt gælder dette, hvis der står et *u* før *v*. I de tilfælde reduceres *v* til næsten ingenting⁷. Denne reduktion afspejles også i retstavningen, hvor vi slet ikke skriver *v* efter *u* hvis *v* følges af *a*, *i* eller *e* men *v* fastholdes hvis der kommer et andet *u* eller et *o* bagefter.

qasu+VIP{+vuq} 'at være træt+meget Vb+han indikativ' -> *qasuippoq* 'han er meget træt'

⁶ Skråstreger anvendes i sprogvidenskaben til fonemskrift

⁷ Lidt mere teknisk siger vi, at *v* reduceres til en såkaldt *halvvokal*

versus

qasu{+vuq} 'at være træt+han indikativ' -> *qasuvoq* 'han er træt'

3.2 - Foneminventaret - og en smule mere om lyd

3.2.1 - De oprindelige vokaler

Inuitsprog havde oprindeligt 4 vokalfonemer, /i/, /u/, /a/ og /ə/. Dette system findes stadig aktivt i de sydvestligste dialekter Central Alaskan Yup'ik, Alutiiq og sibirisk Yupik.

I de nordøstlige dialekter fra alaskansk Iñupiaq via de canadiske dialekter til grønlandsk er der kun 3 vokaler. Den fjerde, schwa, eksisterer kun som et morfofonem, der aldrig ses som sig selv, men som tager skikkelse af et /i/, når det står før en konsonant og som et /a/, når der kommer en vokal bagefter⁸. Se videre i §4.2.1.

Vokalernes udtale ændres hele tiden afhængig af hvilke lyd, der følger. Som en tommelfingerregel er vokaler snævre, men før *r* og *q* er de meget åbne. Dette er absolut systematisk, så Inuitsprogenes retstavninger gør normalt ikke rede for dette. Men grønlandsk er desværre en undtagelse fra den regel.

Af historiske årsager (dansk indflydelse fra det 18. århundrede) staves grønlandsk med 5 vokaltegn *i*, *e*, *a*, *o* og *u*.

illu-QAR+TUQ 'et hus - at have N - den, der Vb' -> /illuqartuq/ staves således *illoqartoq* ('ham, der har et hus').

En enkelt vokal betyder altid en kort vokal. Omvendt betyder to ens vokaler altid en lang vokal.

Der findes ingen diftonger (tvelyd som i dansk *mig* og *savværk*). Der er et enkelt tilfælde, som undertiden kaldes en undtagelse, nemlig endelsen {-i} 'hans flere N'. Efter *a* staves der *-ai*, men kun i absolut udlyd. Den er dog ingen rigtig diftong, men et langt *a* med en lille j-agtig udlyd [.. taa^j]⁹. Ordet *ikinngutai* 'hans venner' skal altså ikke udtales med en diftong som i dansk *mig*, men med et langt lukket *a* med en lille j-udlyd [i kiŋ ŋu taa^j].

3.2.2 - De importerede vokaler

Iht. grønlandsk retskrivningsstandard skrives låneord i absolut overensstemmelse med retstavningen i ordets oprindelsesland. Man finder derfor alle optænkkelige vokalkarakterer i grønlandsk. I praksis, fordi langt de fleste låneordsoptagelser er gået via dansk, er det de danske vokaler plus de også i dansk marginale umlaut-karakterer, vi undertiden bruger under indflydelse af de andre nordiske sprog. Her er det komplette vokalsæt:

a, e, i, o, u, y, ü, œ, ø, å, ä, ö

⁸ Det er dog lidt uforudsigeligt, hvordan schwa realiseres, når det står sidst i ordet

⁹ I moderne ungt sprog er selv den lille j-udlyd på retur. *-ai* høres eferhånden ofte som et almindeligt, langt *a*.

3.2.3 - Konsonanterne

Der er ganske få konsonantmorfer på grønlandsk, hvis vi ikke inddrager låneord og nogle marginale forekomster i udbrud o. lign.

Der er først 4 lukkelyd eller klusiler /p/, /t/, /k/ og /q/ som staves *p*, *t*, *k* og *q*, når de anvendes i kort form og *pp*, *tt* (*ts* når der kommer et *i* eller et *e* efter), *kk* og *qq* når de er lange.

Så er der de 3 nasaler /m/, /n/, and /ŋ/ som staves *m*, *n* og *ng* som korte lyd og *mm*, *nn* og *nng* som lange.

Endelig er der 7 hæmmelyd eller frikativter /v/, /s/, /ʃ/, /j/, /ʂ/, /r/ og /h/ stavet *v*, *s*, *l*, *j*, *g* og *r* i kort form og *ff*, *ss*, *ll*, *ll*, *gg*, *rr* og *ll* som lang forekomst.

3.2.4 - De importerede konsonanter

På samme måde som ved vokalfonemerne kan ethvert konsonanttegn forekomme i låneordene fordi de som sagt skal staves i overensstemmelse med den oprindelige retstavning. Her er det fulde sæt konsonanttegn:

b, *c*, *d*, *f*, *g*, *h*, *j*, *k*, *l*, *m*, *n*, *p*, *q*, *r*, *s*, *t*, *v*, *w*, *x* og *z*

3.2.5 - Stavelser og orddeling

En stavelse indeholder altid mindst een vokal. Hvis vokalen er kort staves den med een vokal, er den derimod lang skrives den med to identiske vokaltegn.

I en stavelse kan der være nul eller een konsonant før vokalen og nul eller een konsonant efter vokalen. Det betyder, at der altid er en stavelsesgrænse mellem to på hinanden følgende konsonanter som i *tut-tut* 'rensdyr'.

Hvis der kun er en konsonant som i *qu-ja-naq* 'tak' går stavelsesgrænsen og dermed orddelingen FØR den ensomme konsonant.

Her er listen over alle mulige stavelsestyper¹⁰

kort åben: V

lang åben: VV

kort åben: CV

lang åben: CVV

kort lukket: VC

lang lukket: VVC

kort lukket: CVC

lang lukket: CVVC

Vi burde nu have nået et niveau, hvor vi kan begynde at læse grønlandsk tekst højt. Så lad os starte fra begyndelsen med Første Mosebogs begyndelse. Her er et par ord fra I Mos. 1,2. Som lidt støtte får du ordene i en grov transskription og du får det hele stavelsesdelt:

¹⁰ Husk at *-ng-* er een og kun een lyd /ŋ/ og at *-nng-* er en forkortelse for /ŋŋ/. Altså *a-ŋgi-voq* 'han er stor' og *a-jun-ŋgi-laq* 'det er OK'

<i>Pi-leq-qaar-ne-ran-ni</i>	[pi-lɛq-qɑɑn-nɛ-ran-ni]
<i>qi-lal-lu</i>	[qi-laɫ-ɫu]
<i>nu-na-lu</i>	[nu-na-lu]
<i>Guu-tip</i> ¹¹	[kuu-tʰip]
<i>pin-ngor-tip-pai.</i>	[pin-ŋɔt-tʰip-paaʲ]
<i>Nu-na-lu</i>	[nu-na-lu]
<i>i-li-sar-saan-ŋi-laq</i>	[i-li-sɑs-saɑŋ-ŋi-laq]
<i>so-qar-na-ni-lu,</i>	[sɔ-qɑn-na-ni-lu]
<i>i-ti-ner-suul-lu</i>	[i-tʰi-nɛs-suul-ɫu]
<i>qu-laa</i>	[qu-laa]
<i>taar-poq,</i>	[tɑɑp-pɔq]
<i>Guu-til-lu</i>	[kuu-tʰiɫ-ɫu]
<i>a-ner-ne-ra-ta</i>	[a-nɛn-nɛ-ra-ta]
<i>er-mit</i>	[ɛm-mit]
<i>qu-la-nger-pai.</i>	[qu-laŋ-ŋɛp-paaʲ]

Øvelse 1

Prøv selv at lave en transskription efter den samme model som i de eksempler, du netop har set. Facit står i fodnoten herunder.

☞ Stavellesdel og skriv i grov IPA

*Guutilu oqarpoq: Qaammarli. Taava qaammarpoq. Guutillu qaamasoq takuaa
ajunngitsoq; taava Guutip qaamasorlu taartorlu avissaartippai.*¹²

3.3 - Tryk og pitch

Hvis du er et af de mange mennesker med et mindre end lykkeligt forhold til overskriftens emner efter at du har "spildt" time efter time i skolen med at forsøge at forstå engelsklærerens "terminal contours" og lignende møder med prosodierne, er du sikkert allerede ved at hoppe over dette kapitel.

Lad være med det!

På grønlandsk er det tonale system ikke som i engelsktimerne blot en måde at få dit nogenlunde forståelige engelske fremmedsprog til at lyde lidt mere engelsk. På grønlandsk ligger store dele af selve nøglen til at blive forstået i det tonale system.

For det første er forskellen mellem enkeltkonsonant og dobbeltkonsonant betydningsadskillende på grønlandsk, så hvis du ikke lærer at høre og gøre forskel på enkeltkonsonant og dobbeltkonsonant vil du helt enkelt producere hundredvis af uforståelige sætninger hver eneste dag.

Her er et eksempel fra den morsommere ende:

Det er en populær spøg at få danskere til at udtale ordet *ussuk*, som betyder 'en remmesæl'. Hvis man nemlig ikke har lært tricket, vil man nemlig uvægerligt

¹¹ *Guuti* er et låneord for 'Gud' hvilket forklarer den ugrønlandske brug af *g*.

¹² [kuu-tʰi-lu ɔ-qɑp-pɔq qaam-mɑɫ-ɫi taa-va qaam-mɑp-pɔq kuu-tʰiɫ-ɫu qaa-ma-sɔq ta-ku-aa a-juŋ-ŋit-tʰɔq taa-va kuu-tʰip qaa-ma-sɔɫ-ɫu taat-tɔɫ-ɫu a-vis-saɑt-tʰip-paaʲ]

komme til at sige *usuk* i stedet for. Hvilket er lidt uheldigt, for *usuk* betyder 'penis'.

Og selv om den stakkels indlærer prøver at gøre hvad læreren siger, nemlig at holde s-et meget længe, hjælper det sjældent ret meget alligevel.

Problemet er, at en forklaringsmodel der definerer 'penis' ved et kort /s/ og 'remmesæl' ved et langt /ss/ kun delvis er korrekt, for ud over lydlængden sker der det, at den lange konsonant samtidig signaleres af en faldende tone medens den korte konsonant samtidig signaleres af en stigende. 'Remmesælen' er altså høj *us* - lav *suk* medens 'penis' er lav *u* - høj eller neutral *suk*.

Du er helt enkelt nødt til at få en forståelse for det grønlandske tonale system. Den dårlige nyhed er det så, at der ikke rigtigt er nogen som helst, der til fulde har forstået de komplekse mønstre, der tilsammen danner grønlandsk udtale. Der er helt enkelt behov for temmelig meget fonetisk forskning i tiden fremover. Den gode nyhed er det på den anden side, at selv et oversimplificeret kun delvis forstået system i sig selv er nok til at støtte dig meget langt i udtalen, oven i købet i en række henseender, du ikke lige havde regnet med.

Forklaringen herunder er altså ikke videnskabeligt fulgyldig, men den er nok til at hjælpe dig alligevel.

I mange sprog i verden - herunder dansk - er der fast førsteledstryk og meget lidt pitch dvs. tonerne op og ned, som måles i Hz. Tryk er langt hen ad vejen et spørgsmål om fysisk volumen (målt i dB). Hvis du trykker på tonen A på et keyboard vil den svinge med 440 Hz. Dette ændres ikke selvom du skulle finde på at dreje lydstyrken til fuld power. Tonen vil stadig være 440Hz. Den vil bare være stærkere. Volumen er en væsentlig ingrediens i trykparameteret.

Tone på den anden side svarer til, at du flytter fingeren fra A til andre toner uden at ændre på lydstyrken. Eller sagt på en anden måde: Tone handler meget om, hvor mange eller hvor få Hz, du producerer og hører.

Tryk og tone kan ikke adskilles helt - og slet ikke let! Det har skabt en del forvirring i grønlandskundervisningen for tone og tryk typisk er blevet slået sammen under een betegnelse, nemlig tryk, hvilket faktisk er en mindre hørbar del af den grønlandske udtale, og i hvert fald ikke noget, der på nogen måde kan sammenlignes med det faste tryk, du kender fra nordiske sprog.

Men for 150 år siden var Samuel Kleinschmidt ikke i tvivl. Han kendte selvfølgelig ikke de fysiske parametre, men han havde gode ører og en klar fornemmelse af, at snakken om tryk ikke rigtigt førte nogen steder hen, så han udviklede et relativt simpelt, men ganske effektivt instrument til at beskrive det tonale system i grønlandsk. Han kaldte sit system "Silbengewicht" eller 'stavelsesvægte.

Han lagde følgende formel til grund for sin *Silbengewicht*:

En vokal "vejer" altid 2 enheder (så en lang vokal vejer altså 4 enheder)

En konsonant i starten af en stavelse vejer ingenting. Dvs. 0 enheder.

En stavelsesudlydende konsonant vejer 1 enhed. Dette gælder dog sjældent i den sidste stavelse i ordet, fordi den udlydende konsonant næsten konsekvent er trunkeret i praksis.

Tommelfingerreglen er nu:

jo større stavelsesvægt, jo højere tone

Dette er den sidste stump viden du behøver for at udtale grønlandsk ordentligt. Prøv nu din nye viden på første linie af første Mosebog, *I begyndelsen skabte*

Gud himmelen og jorden. Og jorden var øde og tom, og der var mørke over verdensdybet. Men Guds Ånd svævede over vandene.

Først finder vi stavelsesgrænserne, og bagefter finder vi stavelsesvægtene:

Pileqqaarneranni qilallu nunalu Guutip pinngortippai.

Pi-leq-qaar-ne-ran-ni qi-lal-lu nu-na-lu Guu-tip pin-ngor-tip-pai.

-2---3----5----2---3---2 -2--3--2 -2--2---2 --4-----3 --3---3-----3---4

Nunalu ilisarsaanngilaq soqarnanilu,

Nu-na-lu i-li-sar-saan-ngi-laq so-qar-na-ni-lu,

-2---2---2 2-2-3-----5-----2----3 -2---3---2--2-2

itinersuullu qulaa taarpoq,

i-ti-ner-suul-lu qu-laa taar-poq,

2-2--3-----5----2 -2---4 --5---3

Guutillu anernerata ermit qulangerpai.

Guu-til-lu a-ner-ne-ra-ta er-mit qu-la-nger-pai.

--4---3--2 2---3---2--2--2 -3---3 -2---2---3-----4

Her er femte vers med udtale og vægte:

<i>Qaamasorlu</i> [qaa ma sɔɔ ɬu]	4-2-3-2
<i>Guutip</i> [kuu t ^s ip]	4-3
<i>ullormik</i> [uɔ ɔm mik]	3-3-3
<i>taavaa</i> , [taa vaa]	4-4
<i>taartorlu</i> [taɔt tɔɔ ɬu]	5-3-2
<i>unnuamik</i> . [un nu a mik]	3-2-2-3
<i>Taava</i> [taa va]	4-2
<i>unnunngorpoq</i> [un nuŋ ŋɔp pɔq]	3-3-3-3
<i>ullaanngorlunilu</i> , [uɔ ɔaŋ ŋɔɔ ɬu ni lu]	3-5-3-2-2-2
<i>ulloq</i> [uɔ ɔq]	3-3
<i>siulleq</i> . [si uɔ ɔeq]	2-3-3

Øvelse 2

☞ Stavelsesdel og marker stavelsesvægtene i vers 6-7.

Guutilu oqarpoq: Isuissimasoq pinngorli ermit akornanni, ermit avissaarteqqullugit. Guutip taava isuissimasoq piliaraa, avissaartillugit ermit isuissimasup ataaniittut ermillu isuissimasup qulaaniittut; taamalu ilivoq

Øvelse 3

☞ Her er listen over de 18 gamle kommuner i Grønland. Prøv at transskribere dem i grov IPA og beregn stavelsesvægtene. Når det er gjort, kan du læse alle ordene højt:

Nanortalik, Qaqortoq, Narsaq, Ivittuut, Paamiut, Nuuk, Maniitsoq, Sisimiut, Kangaatsiaq, Aasiaat, Qasigiannugit, Ilulissat, Qeqertarsuaq, Ummannaq, Upernavik, Avanersuaq, Tasiilaq, Ittoqqortoormiit

Øvelse 4

Henrik Lunds smukke aftensang fra 1914, *Ilaanni unnulermat*, er sandsynligvis den mest elskede af al grønlandsk poesi. Hvilket ikke er så sært, for digtet er både indholdsmæssigt og formmæssigt stor kunst. Det er forfatteren selv, der har tonesat digtet i en 6/4 takt, dvs. med puls på første og fjerde taktslag.

Nedenfor finder du en rytmisk analyse af første vers med stavelsesvægtene tilføjet. Husk at systemet ikke helt passer på den sidste stavelse.

Det springer omgående i øjnene, at pulsen konsekvent aldrig ligger på en kort, åben (dvs. let) stavelse - udlydende stavelser fraregnet. Denne konsekvente komposition gør det meget, meget enkelt for ikke-grønlændere at udtale digtet på en pæn måde. Grib chancen og gør det. Læs digtet højt flere gange. Overdriv hellere de tonale forløb frem for at underspille dem. Hvis du kan synge, så lær første vers udenad og syng den mange gange. Det vil pynte på din udtale.

Men først og fremmest er det et smukt digt til en smuk melodi. Dens sociale betydning er hævet over enhver tvivl.

laan-ni 12-3	un-nu- 45-6	ler- 123	mat i- 45 6	nger-la- 12-3	ler-pu- 45-6	nga <u>pause</u> si- 1234 5 6
lar-su- 12-3	aq ni- 45 6	-paam- 123	mat ti- 45 6	paat-su- 12-3-	il-lu- 45-6	nga <u>pause</u> Se- 1234 5 6
qer-nup 12-3	tar-ri- 45-6	ler-sup 12-3	pak-ku 45-6	qaq-qat 12-3	qaar-pi- 45-6	aat <u>pause</u> ni- 1234 5 6
paal-lu- 12-3	ni sa- 45 6	man- 123	nga i- 45 64.0 -	nuul-lu- 12-3	aq-qu- 12-3	ai <u>pause</u> (Pa-) ¹³ 1234 5 6

¹³ Teknisk set er *Pa-* en optakt lige som *I-* i første vers.

© 2010 Per Langgård. May not be reproduced!

Copy licensed to Per Langgård p. xii